

MERIDIANE

Petre Răileanu

Pentru o istorie politică a nebuniei

Laure Murat, născută în 1967, este specialistă în istoria culturii, profesoară în cadrul departamentului de studii franceze și francofone de la Universitatea California – Los Angeles (UCLA). Domeniile sale predilecte de cercetare le constituie „al treilea sex“ (*La Loi du genre: une histoire du «troisième sexe»*, Fayard, 2006) și istoria psihiatriei (căreia i-a consacrat o carte de succes, *La Maison du docteur Blanche: histoire d'un asile et de ses pensionnaires, de Nerval à Maupassant*, Lattès, 2001 – Premiul Goncourt pentru biografie și Premiul pentru critică al Academiei franceze). *L'Homme qui se prépare pour Napoléon* (Gallimard, 2011) a primit anul acesta Premiul Femina la categoria eseu. Cartea stabilește, prin cercetarea atentă a arhivelor, posibilele legături între Istorie și delirul ca formă de nebunie.

Revoluția sau despre ușurința de „a-ți pierde capul“

Există, de la Jules Michelet la Michel Foucault, trecând prin Școala Analelor, o tradiție franceză a valorizării arhivelor, căroră li se cere depășirea privilegiului de a fi „cunoaștere pozi-

tivă“ (*savoir positif*) pentru a deveni „un poem, un tablou, o piesă de teatru“, documente, mărturii saturate de reflecție și de acțiune în germene, contribuind, în viziunea lui Michelet, la „resurecția vieții integrale“. Cercetând arhivele naționale, departamentale, pe cele ale serviciilor de asistență publică sau registrele de observații medicale ale diferitelor stabilimente de sănătate, autoarea studiului este interesată mai puțin de trasarea unei istorii a psihiatriei și a instituțiilor consacrate bolilor mintale, cât mai ales de articularea discursului între ideologie și patologie pe tot parcursul secolului al XIX-lea.

Într-un *Traité médico-philosophique sur l'aliénation mentale ou la manie*, publicat în 1800, medicul Philippe Pinel stabilește primele trei subiecte majore de delir: Dumnezeu, banii, iubirea. Pe locul al patrulea el plasează – nou-tate semnificativă în etiologia bolilor mintale – „evenimente ale Revoluției“. Evenimentele petrecute în Franța în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea – răsturnarea monarhiei, decapitarea în piața publică a regelui Louis XVI și a membrilor familiei regale, accelerarea Teroarei, culminând într-o frenezie paranoică și o serie de execuții sumare – au contribuit la asimilarea „trivială“ a Revoluției la „un vînt de nebunie“. Că formidabila eliberare de energii din timpul Revoluției a favorizat efervescența spiritelor și de-

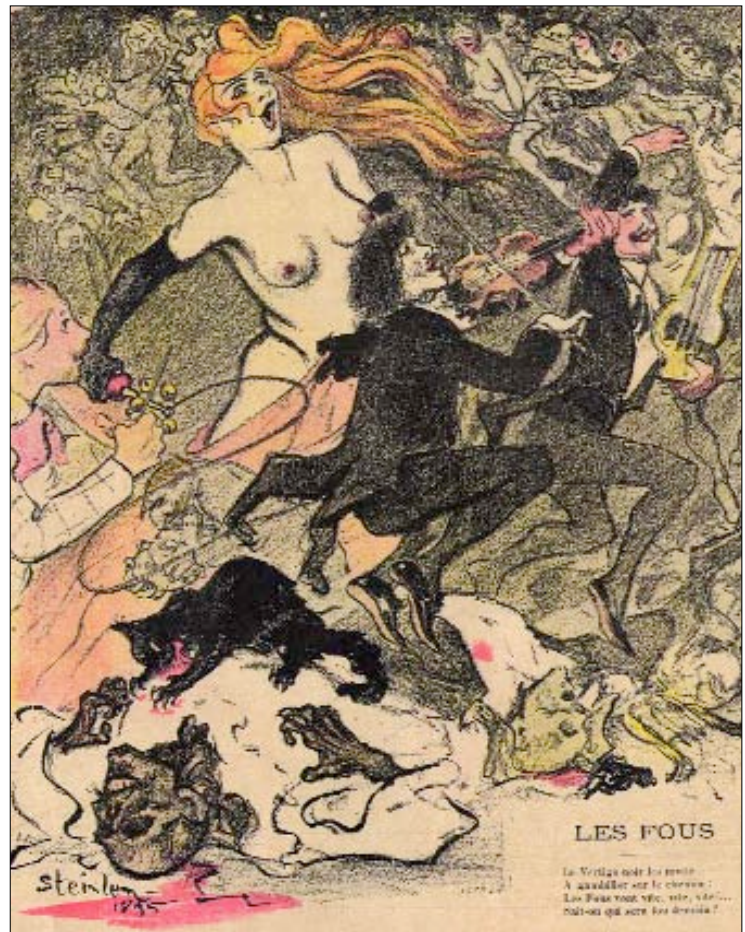
zordinea comportamentelor este un adevăr unanim acceptat. Dar – scrie Laure Murat – de aici și pînă la pronunțarea fără discernămint a diagnosticului de „nebulie“ dovedește, dacă mai era nevoie, „îngrijorătoarea elasticitate“ a unui cuvînt pe care cultura populară, indiferent de tendințele politice, și l-a însușit în scopuri de propagandă politică. Cert este că Revoluția e o dramă care se desfășoară în public, cu înfruntări de stradă și execuții în piața publică, iar spitalele și azilele întregesc o creștere a numărului de internări, deși din descrierile de cazuri, niciodată „inocente“, e greu de spus, în ambianța de suspiciune generalizată și de insecuritate, dacă e vorba de nebunie sau doar de angoase provocate de o formă nouă de tensiune insuportabilă. Nu puține sînt cazurile în care internările sînt forma de sancționare a unui delict de opinie antirevoluționar, Revoluția inaugurînd astfel complicitatea medicilor alieniști cu puterea, și ambiguitatea dintre azil și închisoare politică. „Revoluția a inventat nebunia modernă sau cel puțin a pus bazele organizării ei administrative și a tratamentului medical, recunoscîndu-se prin asta ca fiind sursa ravagiilor produse. Ea va crea mijloacele de îngrijire a unui rău pe care l-a provocat sau doar l-a intensificat și răspîndit.“

Revoluția a adus cu sine o invenție responsabilă în mod direct de înmulțirea și intensificarea formelor de delir, angoase, obsesii, comportamente deviante: ghilotina. Această mașină este purtătoarea tuturor particularităților modernității: construită în conformitate cu legile geometriei și ale gravitației, impersonală și eficientă, ea asigură o moarte fără dureri, egalitară și democratică. Fiind pusă să evolueze în public, ea oferă în același timp un spectacol de o incomparabilă forță de persuasiune. Un pur produs de inginerie, din categoria celor pe care timpurile moderne le vor multiplica și perfecționa la nesfîrșit, ea este investită încă de la început și cu o puternică funcție simbolică. Timp de secole, în Franța, ideea de națiune s-a întrupat exclusiv în persoana regelui, după celebra formulă – apocrifă – atribuită regelui Ludovic al XIV-lea, *L'État c'est moi*. Or, ziua de 21 ianuarie 1793 marchează o cotitură în istorie: odată

cu țeasta ultimului rege (Ludovic al XVI-lea), se rostogolește la coș tradiția sacră a unui regim secular. Dezmembrarea corpului profan și în același timp sacru al regelui este un principiu de regenerare a națiunii, Republica ia naștere în valuri de sînge și frenezie distructivă, ambianță care, în mod paradoxal, poate avea aparențele unei sărbători – „*fêtes de la destruction*“, cum notează în *Memoriile* sale Chateaubriand. Din martie 1793 și pînă în august 1794, 17.000 de execuții au loc pe teritoriul Franței, dintre care în jur de 3000 doar în Paris. Nu e de mirare că proximitatea reală și fantasmatică a ghilotinei ocupă tot orizontul epocii, dînd naștere la tot felul de manifestări, de la cele mai grave la unele – derizorii – precum această anecdotă despre o pretinsă (sau adevărată) greșeală de tipar culeasă într-o carte de medicină: în loc de „Trebuie ghilimetate toate alineatele“, tipo-

Laure Murat

„Nebunii“, desen de Steinlein, 1895

Stampă din epocă
reprezentând gilotina

graful a cules: „Trebuie ghilotinați toți alienații“. Medicii alieniști înregistrează o nouă formă de delir: bărbați și femei tulburați de amenințarea iminentă a decapitării, alții care trăiesc cu senzația că au fost decapitați și că apoi au fost iertați și capetele le-au fost lipite la loc, dar altele decât ale lor proprii. Peste câteva decenii, subiectul va intra în literatură, alimentând pasiunea nocturn-metafizică a romanticilor, ca și gustul lor pentru zonele abisale ale ființei. Charles Nodier, Villiers de L'Isle-Adam, Victor Hugo abordează diferit decapitarea: în sensul aprofundării vieții psihice – primii doi din perspectiva rechizitoriului împotriva pedepsei cu moartea – ultimul. Alexandre Dumas publică în 1849 culegerea de povestiri *Les Mille et Un Fantômes* și romanul *Femeia cu colierul de cafea*, consacrate aceluiași subiect. Credința în persistența unor forme de viață la decapitați, niciodată confirmată științific, devine la Dumas tema iubirii absolute și a frontierei fragile și permeabile dintre viață și moarte.

Dacă nașterea psihiatriei coincide cu apariția ghilotinei, aceasta nu e o întâmplare – susține Laure Murat –, ci un fapt de corelare istorică (corelare semantică de asemenea, după

cum sugerează „istorica“ apariție a unui sens propriu al expresiei „a-ți pierde capul“). Chiar dacă spectrul ghilotinei se va șterge în timp, obsesia dezmembrării corpului adusă de ea, a dezarticulării, sinonimă cu teama de castrare, preocuparea pentru integritatea eului și a conștiinței vor continua, în forme patologice sau nu, să bântuie timpurile moderne și post-

Deliranți sau disidenți?

O consecință neașteptată a întoarcerii în Franța a rămășițelor lui Napoleon, în ziua de 15 decembrie 1840, a fost înregistrarea în ospiciul de la Bicêtre a 13 sau 14 „împărați“. Iată așadar, statistic vorbind, fundamentul istoric al acestei propoziții devenite loc comun când e vorba de delirul de megalomanie: Toți nebunii se cred Napoleon. Și totuși, după cum arată arhivele, azilele erau pline de monarhi și profeți: Isus Cristos, Mahomet și Ludovic al XVI-lea suscitau numeroase „vocații“. Prin ce anume figura lui Napoleon ajungea să fie preferată lui Charlemagne sau lui Ludovic al XIV-lea? Mania grandorii, cunoscută și sub alte etichete, precum monomania orgolioasă sau ambițioasă, este definită în Dicționarul *Littré* drept „dorință exagerată de putere și dominare“. Cei predispuși la un asemenea delir – imaginativi, exaltați, ambițioși, orgolioși, permeabili la halucinații și iluzii de viitor – sînt sensibili la fulguranta ascensiune a micului corsican. Panta coboritoare face și ea parte din destinul *bors normes* al marelui cuceritor. Într-o societate „dezîncântată“ cum e cea franceză a deceniului '30-'40 al secolului al XIX-lea – dominată de bani și care inventează vizibilitatea mediatică și gloria individuală –, figura lui Napoleon contribuie la „eroizarea lumii“, după cum o dovedește și gustul pentru personajele de ficțiune cu trasee existențiale spectaculoase, de la Vautrin la Conte de Monte Cristo. Diagnosticul formulat de Alfred de Vigny este pe cât de concis, pe atât de precis și complet: „Tot răul secolului prezent vine din două cauze; poporul care a trecut prin '93 (1793, Teroarea) și prin 1814 (abdicarea lui Napoleon prin Tratatul de la Fontainebleau) poartă în inimă două răni. Tot ce a fost nu mai e; tot ce va fi nu e încă.

Nu căutați în altă parte secretul suferințelor noastre. “ Monomania orgolioasă, boală romantică și literară, aduce pentru prima dată în dezbatere problemele de identitate și de subiectivitate, de uzurpare și de proiecție, și tensiunile dintre *a fi și a se imagina, a se crede, a se pretinde, a se lua drept*. O simptomatologie ilustrată de unele personaje ale operelor literare din epocă, precum Raoul Spifame sau Madame Bovary, dar de care nu sînt scutiți nici autorii, Gérard de Nerval și Flaubert. Victor Hugo puse să scrie deasupra intrării casei sale: *Ego Hugo*. (justificînd butada lui Jean Cocteau: „V. Hugo era un nebun care se lua drept V. Hugo”). Mania orgolioasă este pe cale să detroneze melancolia de pe postamentul de boală a secolului. Ea este, în epoca la care ne referim, echivalentul a ceea ce va fi la Viena, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, isteria.

Anul 1848, cu proclamarea celei de-A Doua Republici și seria de reforme democratice, aduce cu sine un nou val de deliruri. Instaurarea sufragiului universal masculin este un eveniment de proporții: bărbații aparținînd tuturor categoriilor sociale, inclusiv servitorii și soldații, participă la vot. Corpul electoral trece brusc de la 250.000 de cetățeni la 9.500.000, o veritabilă revoluție. În termeni psihiatrici, această nouă pasiune egalitară constituie o nouă formă de nebunie: *la maladie démocratique* sau *morbus democraticus*.

Nebunul este prin definiție opozant? Răspunzînd da, psihiatria se pune fără ezitare în slujba puterii. Așa cum dovedește această stranie întîlnire dintre un medic american de la jumătatea secolului al XIX-lea și regimul sovietic descris de Vladimir Bukovsky. În 1851, Samuel A. Cartwright inventează „drapetomania” (din grecescul *drapetes* – „fugitiv”, în sensul de „evadat”, și *mania* – „nebunie”) pentru a stigmatiza „boala” sclavilor negri din Statele Unite de a se elibera prin fugă de sclavie. Teoria lui Cartwright a fost ulterior incorporată în categoria „rasism științific”. Disidentul sovietic Vladimir Bukovsky a petrecut 12 ani într-un spital psihiatric și, în 1971, reușește să trimită în Occident manuscrisul unei mărturii edificatoare: *O nouă maladie mentală în URSS: opoziția,*

publicat în același an de editura pariziană Seuil. Puterea politică a găsit un sprijin printre medici, alieniști, psihiatri, angajați ideologic sau doar adepți ai ordinii, ai normei. În 1871, după căderea Comunei din Paris, medicul francez Alexandre Brierre de Boismont reclamă crearea unor stabilimente de sănătate speciale pentru internarea cetățenilor cu idei subversive, a căror particularitate ar fi tocmai abolirea diferenței dintre spital psihiatric și închisoare politică: „Dacă această măsură ar fi adoptată în Franța, așa cum a fost deja în Anglia, toți cei care ar emite idei subversive, ce ar putea conduce la evenimente de felul celor la care am asistat (Comuna din Paris), ar fi imediat conduși în aceste aziluri și supuși unor mijloace mecanice îndată ce ar intra în criză, ar profera amenințări sau ar căuta să evadeze...”

Într-adevăr, nebunia a fost mereu asociată cu opoziția, cu subversiunea, niciodată cu violențele nu o dată extreme ale puterii politice dintr-un moment sau altul și nimeni niciodată nu s-a gîndit să le administreze un duș rece lui Robespierre sau lui Napoleon, pentru a nu mai vorbi de marii lideri nebuni ai secolului al XX-lea. De aceea cea mai bună concluzie este această reflecție a lui Ionesco din *Journal en miettes*: „*La raison c'est la folie du plus fort. La raison du moins fort c'est la folie*”.

